

Henriku Liivimaa kroonika tõus rahvusvahelisele teadusareenile

Konverents “The Chronicle of Henry of Livonia: Crusading and Chronicle Writing at the Medieval Baltic Frontier” (Henriku Liivimaa kroonika. Ristisõda ja ajalookirjutus Läänemere keskaegsel rajamaal) TLÜ Ajaloo Instituudis 22.–24. mail 2008.

Henriku Liivimaa kroonika, mis kirjeldab 13. sajandi alguses Liivi- ja Eestimaal aset leidnud ristisõdu, kujutab endast üht Eesti ajaloo mõjukamat tüviteksti. Ühelt poolt näikse, et polegi teist allikat, mis oleks siinmail nõnda hästi tuntud nii uurimuste kui ka populaarsel tasandil. Teiselt poolt on meie suhe tekstiga, mis eesti ajalooteadvuse jaoks ei markeeri mitte ainult kirjutatud ajaloo, vaid ka võõra võimu algust, olnud pingeline. Vahest pole isegi liialdus väita, et kuna alates 19. sajandi keskpaigast on rahvuslik ajalookirjutus tegelnud pigem selle teksti enda huvidele vastavaks tõlkimise kui tõlgendamisega, teame me sellest ajalookroonikast enesest ning temas väljenduvast mõtte- ja väärtustemaailmast üpriski vähe.

Küll aga on Liivimaa kroonikast saanud viimase aastakümne jooksul tõeline täht rahvusvahelisel teadusareenil. Sellest on ilmunud mitmeid uusi tõlkeid ja vanadegi tõlgete uustrukke, üha sagedamini kohtab tema nime uurimustes ja konverentsiettekannetes. Siiski on see mahukas uurimistöökäänud siiani laialipillutatuks. Just erinevate uute tõlgenduste koondamise ja omavahel dialoogi asetamise võttiski endale sihiks Tallinnas maikuus korraldatud konverents “Henriku Liivimaa kroonika. Ristisõda ja ajalookirjutus Läänemere keskaegsel rajamaal”. Tegemist oli esimese tervenisti Liivimaa kroonikale pühendatud konverentsiga, mis tõi kolmeks päevaks kokku 23 ajaloolast, arheoloogiat ja kirjandusteadlast Skandinaaviast, Inglismaalt, Ameerikast, Itaaliast, Lätist ja Eestist. Tagantjärele võib tõdeda, et ettekannetel ja aruteludel kõlanu andis Henriku kroonika uurimisseisust ja selle perspektiividest võrdlemisi laiaulatusliku pildi – ning et mitmed vaatenurgad, mis lähenevad sellele tekstile n.-ö. väljastpoolt, võivad osutada Henrikuga uue tutvuse sõlmimisel

vägagi avastuslikuks ka Eesti ajaloo uurijate ja huviliste jaoks.

Esimeseks tendentsiks, mis ei oma tähtsust mitte ainult Henriku kroonika, vaid Eesti keskaja uurimise jaoks laiemaltki, võib pidada toonaste sündmuste ja nende jäädvustuse asetamist märksa laiemasse konteksti.

Konverentsi aukülaline James A. Brundage (Kansase ülikool) pidi Tallinna sõitmisest viimasel hetkel halva tervise tõttu ära ütlemata, kuid saatis oma ettekande kirjalikult. Tänapäeva ühe tuntuma medievisti jaoks kujutas see ühtlasi naasmist oma noorusaega, kuna just Brundage'i sulest on 1962. aastal ilmunud siiani kasutusel olev Liivimaa kroonika tõlge inglise keelde (II trükk 2005). Tema ettekanne “Henrik ja keskaegne kroonikakirjutus” tõdes esiteks, et toonase ajalookirjutuse taustal on Henriku näol muidugi tegemist üsna vähesel haridusega ning lihtsa keelekasutuse ja retoorilise võttestikuga kirjamehega. Teiseks aga osutas Brundage kui ristisõjaõiguse spetsialist, et Henriku kroonika sisaldab muu hulgas kaht vägagi huviväärset aspekti: nii tema kirjeldatud vägivaldne misjon kui ka teated preestrite osalemisest sõjas on kanoonilise õigusega vastuolus. Et aga teatavasti mõlemad praktikad olid läbi keskaja siiski kasutusel, siis pakub Liivimaa kroonika tänuväärset näidet vastava retoorika analüüsimeks (kristlaste kaitsmise vajaduse rõhutamine, Liivimaa klooruse päritolu Põhja-Saksa sõjalise eliidi hulgast, paganate vastu võitlemise traditsioon Läänemere-ruumis jm.).

Hea näitena kohalike olude kohaldamisest üldisemate hoiakutega vaatles Henriku kroonikat ka konverentsi teine peakülaline, Christopher Tyerman (Oxfordi Ülikool). Hetke üks mõjukamaid ristisõja uurijaid on varemgi kasutanud Liivimaa kroonikat illustreerimaks ristisõja senisest aredamat ideoloogilist ja insti-

Konverentsi “Henriku Liivimaa kroonika: Ristisõda ja ajalookirjutus Läänemere keskaegsel rajamaal” avamine TLÜ Ajaloo Instituudis 22. mail 2008. Seisavad konverentsi korraldajad: Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi ja Marek Tamm. Foto: H. Bome

tutsionaalset väljakujunemist 12. ja 13. sajandi vahetusel. Ettekandes “Henrik ja ristisõjaideoloogia” osutas Tyerman mitmetele Henriku kasutatud ristisõja legitimeerimise võetetele: eestlaste vastu peetud ristisõdade esitamine kätemaksuna, vägivaldse misjoni õigustamine apostaatide usu juurde tagasi toomisena, Neitsi Maarja rolli rõhutamine jm. Just apologetilises sihis nägi ta ka võit teksti tõlgendamiseks tervikuna: esmajoones on Liivimaa kroonikat kujundanud vajadus mugandada kirjeldatavaid sündmusi ja tegelasi õiglase sõja mudelile.

Muutusi ristisõja praktikates analüüsis ka Iben Fonnesberg Schmidt (Aalborgi ülikool). Ettekandes “Riia ja Rooma: Henrik ja paavstikuuria” osutas ta, et Liivimaa kroonika, mis pakub head sissevaadet ristisõdijate ja paavsti suhtlusesse, võimaldab selles märgata olulist erinevust varasemast – siinsed piiskopid ja ristisõdijad pidasid oluliseks suhelda kuuriaga ise ja otse. Ristisõja sümbolised praktikad võttis vaatluse alla Nils Holger Petersen (Kopenhaageni ülikool). Tema “Misjoniteater Henriku kroonikas” vaagis üht Henriku kroonika huviväärsemat episoodi, 1204. aastal Riias aset leidnud “suurt mängu”. Rõhutades, et 12.–13. sajandi liturgilist draamat, tuleb tõlgendada mitte moodsa teatri, vaid rituaali võtmes, joonis ta alla niisuguste “võimuetenduste” sümbolset tähtsust vallutuse ja misjoni läbiviimisel. Piibli ajalugu ei jõudnud Liivimaale ent ainult rituaalide vahendusel, ka kroonikateksti ennast palistavad ohtrad tsitaadid Piiblist ja liturgiast. Ehkki sageli on väidetud, et rohkete laenude põhjuseks on pelgalt autori ladinakeelse sõnavara vaegus, pakkus Jaan Unduski (Underi-Tuglase Kirjanduskeskus) ettekanne “Sakraalne ajalugu, profaanne ajalugu: Henriku piiblikasutusest” välja võimaluse

tõlgendada neid pigem kui vahendit, mis seovad Liivi- ja Eestimaal sündinu püha ajalooaga.

Piiblilaenude kõrval on eriti keeleteadlaste huvi pälvinud ka kroonika tsitaadid kohalikest keeltest. Seekord võttis need vaatluse alla Alan Murray (Leedsi Ülikool) ettekanne “Tõlk Henrik: keel, suuline kõne ja suulise kõne konstrueerimine Liivimaa kroonikas”. Murray rõhutas, et nende lõikude analüüsimine võib olla märksa problemaatilisem, kui esmapilgul näib. Enamasti peitub “suulise kõne” esitamise taga teadlik valik ning seetõttu tuleks ka Liivimaa kroonika puhul silmas pidada nende lausekatete retoorilist funktsiooni.

Lisaks keeleajaloole on Henrikut ohtralt kasutatud ka muinasaegse Liivi- ja Eestimaal etnilise koosseisu ja etnograafia allikana. Selle traditsiooni võttis kriitilise vaagimise alla Jüri Kivimäe (Toronto ülikool) ettekanne “Henrik kui entograaf”. Ta osutas, et kroonikas esinevatesse hõimunimedesse peaks suhtuma tunduvalt ettevaatlikumalt: neid võiks pigem kirjeldada toponüümsete etnonüümidenä, mis seostuvad isegi mitte regiooni, vaid ühe või teise võimukeskusega. Samuti ei maksaks Henrikut kohelda keskaegse “entograafina”, sest tema loodud pilt Baltikumi ühiskonnast sõltub esmajoones autori kaasajaks kujunenud paganate kui “teise” kuvandist ja stereotüüpidest.

Sama teemaga haalus Carsten Selch Jensen (Kopenhaageni ülikool) ettekanne “Vastasseis paganate ja usust taganejatega Henriku kroonikas”, mis rõhutas samuti, et kohalike rahvaste kujutamisel lähtub kroonika eelkõige vajadusest rõhutada erinevust kristluse ja paganausu vahel. Ühele klassikalisele võimalusele seda erinevust konstrueerida keskendub ka Marek Tamme (Tallinna Ülikool) ettekanne “Suremise kunst:

Henriku kroonikale pühendatud konverentsile järgnes 25. mail ekskursioon "tegevuspaikadesse". Osalejad kuulamas Valter Langi Varbola linnamäel.
Foto: H. Bome

surma kujutamine Henriku kroonikas". Ta osutas, et kroonikas nõnda prominentsed suuremise kirjeldused mängivad olulist rolli kristlaste ja paganate eristamisel, sidudes "omade" surma sageli imetegude ja martüüriumi traditsiooniga. Ühtlasi pakuvad need võtit autori retooriliste strateegiate mõistmiseks, sest taoline surma poeetika täitis olulist rolli ka ristisõja ideoloogias.

Viimasel ajal on rahvaste ja kommete kõrval pälvunud palju tähelepanu ka maastiku kujutamine. Just sellesse konteksti paigutas Torben K. Nielsen (Aalborgi ülikool) Liivimaa kroonika oma ettekandes "Henrik metsadest ja kõnnumaadest", osutades, et nendegi kujutamine omab kroonikas sümbolset tähendust. Mets on oluline osa "teise" maastiku kuvandist, sellesse rajatud looduslike pühapaikade hävitamisest saab aga omakorda oluline maastiku kristianiseerimise märk.

Ühte olulist võimalust kroonikas kujutatut "testida" kätkevad endas materiaalne kultuur ja arheoloogia. Valter Langi (Tartu Ülikool) ettekanne "Henriku kroonika arheoloogiline tõlgendus" võttis need võimalused laiema vaatluse alla ning rõhutas, et siin oleks vaja kaasata senisest rohkem üksiksündmuste ja teadete taha peidetud arheoloogilist konteksti, nagu ka üritada rekonstrueerida sündmuste kulgu ja seda mõjutanud tegureid laiemalt. Samu perspektiive vaagis Henriku kroonikas kujutatud sõjakäikude analüüsimise näitel ka Heiki Valgu (Tartu Ülikool) ettekanne "Sündmused ja nende jäljed: Henriku andmete peegeldused Eesti arheoloogilises materjalis". Ajaloolaste poolt tegi katse sõjakäikude kujutamist laiemas taustsüsteemi paigutada Kurt Villads Jensen (Lõuna-Taani Ülikool). Tema ettekanne "Henrik ja sõda" osutas, et Liivimaa kroonika pole mitte ainult oma põlvkonna üksikasjalikum kirjeldus sõjategevusest

Läänemere-ruumis, vaid võimaldab vaadelda ka ulatuslikumaid muudatusi, nagu 12. ja 13. sajandi vahetusel aset leidnud sõjanduslik revolutsioon. Ta kutsuski üles sõjategevuse kirjeldusi mitmekülgsemalt analüüsima ning pöörama tähelepanu ka sõja spritualiseerimisele, maastiku mitte ainult sõjalisele, vaid ka sümbolsele vallutamisele jne.

Ristisõja praktikate, representatsioonide ja materiaalse kultuuri kõrval seadis konverents sihiks kaardistada ka nii kroonika tähendust oma aja kirjakultuuris kui ka selle editeerimise ja tõlgenduslugu. Prof. Lars Boje Mortensen (Lõuna-Taani Ülikool) tões ettekandes "Henrik keskaja ladina kirjanduse kontekstis", et Liivimaa kroonika on ilmekaks teetähiseks 12. ja 13. sajandi vahetusel kirjakultuuris toimunud muutustele. See märgib uut tüüpi ajalookirjutuse esiletõusu, mille mõjul pikki ajaloolisi jutustusi asuti kirja panema märksa vähem pretensioonikas vormis ja mil oluliselt laienes ka kroonikute sotsiaalne päritolu. Selline muutus on seostatav kirjakultuuri leviku ning staatuse muutumise, aga ka ristisõdadega tekkinud nõudlusega ajalookirjutuse järele.

Nii nagu Henrik täitis oma n.-õ. madalast stiilist ja taustast hoolimata ülesande luua Riia kirikule ajalooline identiteet igati hiilgavalt, nii on see tekst pakkunud tuge erinevatele ideoloogiatele ka järgnevate aastasadade vältel. Tiina Kala (Tallinna Linnaarhiiv) ettekanne "Henriku kroonika ajaloomõtte teenistuses: editeerijad ja editsioonid" rõhutas, et ajalooteaduse ja rahvusliku eneseteadvuse arengu eri etapid peegelduvad ilmekalt ka kroonika erinevates väljaannetes – ning on avaldanud mõju mitte ainult eessõnadele, vaid ka tekstikriitikale, kommentaaridele, indeksitele jne.

Konverentsi kokkuvõtavad ettekanded olidki pühendatud kroonika ideoloogilisele kasutusele.

Anti Selarti (Tartu Ülikool) “Henriku kasu ja kasutus 14.–15. sajandil” osutas, et kuigi praegusajal on Liivimaa kroonika mõju meie arusaamadele ristsõdade ja kristluse algusaegadest siinses regioonis määrav, sai see populaarseks alles uusajal. Valmimise järel leidis teos võrdlemisi vähe mainimist, sest kuna keskajal kujundas Liivimaa ajalugu Riia piiskopi ja Saksa ordu konflikt, siis muutis see toonilt vägagi apologetilise Henriku kroonika sisuliselt kasutuskõlbmatuks. Et Henriku retseptiooni kõrgajaks ei saa pidada veel ka 16. ja 17. sajandit, näitas Stefan Donecker (Euroopa Ülikooli Instituut, Firenze) oma ettekandes “*Chronicon Livoniae* varauusaegses uurimuses: retseptioonist humanistide seas kuni Gruberi editsioonini 1740. aastal”. Ehkki Liivimaa vanema ajaloo vastu tärkas toona märgatav huvi, ei pööratud katoliiklasest autori ristsõja kroonikale kuigivõrd tähelepanu ka sellel humanismi ja protestantismi ideedest kantud ajastul. Alles 18. sajandil moodi tulnud antikvarismi mõjul ilmus Liivimaa kroonika 1740. aastal esimest korda trükis (Johann Daniel Gruberi editsioon). 19. sajandil omandas Euroopat vallanud ajaloohuvi rahvuslikuma värvingu ning Henriku tõusu teravamasse valgusvihku võibki seostada nii eestlaste ja lätlaste rahvusliku ärkamise kui ka baltisaksa kogukonna identiteediotsingutega. Kaspars Kļaviņšis (Daugavpilsis ülikool) ettekanne “Läti Henrik läti ajalootraditsioonis 18.–21. sajandil” koondus autori päritoluga seotud vaidluste ümber, mis moodustas 19. ja 20. sajandil olulise osa baltisaksa ja läti historiograafilisest poleemikast. Hakkasid ju esimestena Henriku läti päritolus kahtlema nimelt baltisakslased, kellele sobis nende 19. sajandil järjest keerulisemaks muutuv olukorras sakslasest kroonik siinsse ajaloo tüviallika autoriks märksa paremini. Läti rahvusromantiline traditsioon oli aga väite Henriku kohalikust päritolust omaks võtnud, kus see muu hulgas jäi kollaboratsioonismi sümbolina püsima ka Nõukogude ajal.

Viimasena vaatles allkirjutanu, Linda Kaljundi (Helsingi Ülikool) ettekandega “‘Mäletan, mälestus rõõmu mul teeb’ – Henriku kasutegur Eestis 19.–21. sajandil” eesti rahvusliku ajalooteadvuse ja Henriku keerulist suhet. Ühelt poolt on rahvuslik ajalookirjutus viimase 150 aasta vältel pidevalt võidelnud “meie” minevikust jutustava “võõra” teksti ümbertõlgendamisega. Teisalt on aga Henrikust seeläbi saanud justkui eesti ajalooteadvuse katalüsaator: võitude ja kaotuste, kangelaste ja vaenlaste arhetüübid on kujunenud elavas

dialoogis Henriku kroonikaga, nii nagu rajaneb ristsõdade tõlgendamisele muistse vabadusvõitlusena ka Eesti ajaloo ideeline selgroog – igikes-tev võitlus kaotatud vabaduse taastamise nimel.

Omaette teemana ja formaadis tulid arutlusele ka Henriku Liivimaa kroonika tõlke- ja uurimistaditsioonid ning retseptioon kaugematelgi maadel, mida vaeti ümarlauas “Mitte ainult Läti Henrik: Henriku kroonika tõlke- ja uurimistaditsioonid ja retseptioon”.¹ Selles osalesid läti arheoloog Andris Šnē (Läti Ülikool), soome medievist Tuomas M. S. Lehtonen, Soome Kirjanduse Seltsi juhataja, mille kirjastamisel ilmus Liivimaa kroonika soomekeelne tõlge (2003), Enn Tärvel, kes on kahasse Richard Kleisiga pannud kroonika eesti keelde (1982, 1993, 2005), ning itaalia latinist Piero Bugiani (Rahvusvaheline Ladina Keskaja Uuringukeskus, Firenze), kes tõlks kroonika hiljuti itaalia keelde (2005). Kirjalikult oli oma vastused läkitanud James A. Brundage. Vestlusringi juhatas Marek Tamm. Siingi tõusis olulisima teemana esile rahvusromantilisest ja kitsalt kohalikust perspektiivist loobumise olulisus, mida on edendanud Liivimaa kroonika kaasamine Euroopa keskaega laiemalt vaagivatesse aruteludesse.

Kokkuvõttes võib konverentsi pidada tunnustäheks Henriku tõusu kohta vägagi erinevate uurijate huviorbiiti. Täenduslikuks võib lugeda sedagi, et ürituse lõppedes osutasid mitmed osalejad neilegi Liivimaa kroonikaga seotud teemadele, mis sel korral eraldi analüüsimisele ei tulnud (nt. teise kuvand, marioloogia, Riia kiriku identiteet jm.). Niisiis pole sugugi põhjust peljata, et Henriku kroonika oleks ennast ühe konverentsiga veel ammandanud.

Konverents leidis aset inglise keeles. Inglisekeelsena ilmub ka konverentsi põhjal valmiv artiklikogumik “Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: The Chronicle of Henry of Livonia” (toimetajad Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi ja Marek Tamm), mis näeb trükivalgust 2009. aastal Briti teaduskirjastuses Ashgate.

Konverentsi korraldas TLÜ Keskaja Keskus koostöös Põhjamaade Keskajauringute Tippkeskusega (NCMS), Kopenhaageni Ülikooli ja TLÜ Ajaloo Instituudiga. Seda puudutav info (programm, ettekannete resümeeid jmt.), aga ka Henriku Liivimaa kroonika bibliograafia on kättesaadav TLÜ Keskaja Keskuse koduleheküljelt: www.ai.ee/cms

Linda Kaljundi

¹ Ümarlaua lühendatud üleskirjutus on pealkirja all “Mitte ainult Läti Henrik” ilmunud nädalalehes Sirp (22. august 2008).